

https://doi.org/10.24101/logos.2026.34
Gauta / Received 2026 07 21

NERIJUS STASIULIS
Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Lietuva
Vilnius Gediminas Technical University, Lithuania

ΤΕΛΟΣ REIKŠMĖS EKSPLIKACIJA HEIDEGGERIO RAŠTUOSE

Elucidation of the Meaning of *Τέλος* in Heidegger's Writings

SUMMARY

The article examines how the meanings of the Aristotelian terms *telos* (τέλος) and *entelecheia* (ἐντελέχεια) are explicated in Heidegger's texts. It shows how this terminology and its meanings are interpreted in his earlier period, how they are carried over into the existentials (*Existenzialien*) of *Being and Time*, which may also be regarded as a further philosophical explication of Aristotelian meanings, and how these (along with other) Aristotelian terms are discussed in his later writings. Of course, for Heidegger Aristotle's philosophy is not merely an object of inquiry in its own right; the phenomenological(-hermeneutic) explication of its conceptual structures is of fundamental importance both for his thinking of the history of Being (*Seinsgeschichte*) and for the content of *Being and Time*. The explication of the meaning of *telos* in Heidegger's writings in fact almost coincides with Heideggerian ontology itself. This ontology was also shaped through Heidegger's engagement with Leibniz's monadology, which likewise appears as a history-of-Being articulation of *entelecheia* and *telos*. In Leibniz's philosophy, Heidegger discerns the dynamism (temporality) of the monad, which he explicates as the content of Aristotle's *entelecheia* (and, more generally, of the Greek understanding of presence). Without recalling this implicit content, *entelecheia* effectively becomes equivalent to what Heidegger calls *Ge-stell*.

SANTRAUKA

Straipsnyje pristatoma tai, kaip Heideggerio tekstuose eksplikuojama Aristotelio terminų *τέλος* bei *ἐντελέχεια* reikšmė. Parodoma, kaip ši terminija ir jos reikšmės skaitomos ankstesniuoju laikotarpiu, kaip tai pereina į *Būties ir laiko* egzistencialus, kuriuos galima laikyti ir tolesne filosofine aristotelinių reikšmių eksplikacija, ir kaip šie (bei kiti) Aristotelio terminai aptariami vėlyvuoju laikotarpiu. Žinoma, Heideggeriui Aristotelio filosofija nėra vien savitikslis tyrimo objektas; jos struktūros fenomenologinė(-hermeneutinė) eksplikacija esmingai svarbi tiek pačiam jo būties-istoriniam mąstymui, tiek *Būties ir laiko* turiniui. *Τέλος* reikšmės eksplikacija Heideggerio raštuose faktiškai kone sutampa su haidegeriškaja ontologija. Ši ontolo-

RAKTAŽODŽIAI: Heideggeris, Aristotelis, *telos*, entelechija, ontologija.
KEY WORDS: Heidegger, Aristotle, *telos*, entelechy, ontology.

Copyright © 2026 Nerijus Stasiulis. Published by PO LOGOS Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

gija formavosi ir dialogo su Leibnizo monadologija būdu, o pastaroji taip pat pasirodo kaip *ἐντελέχεια* ir *τέλος* būties-istorinė raiška. Leibnizo filosofijoje Heideggeris mato monados dinamiškumą (laikiškumą), kurį eksplikuoja ir kaip Aristotelio entelechijos (bei graikiškojo prezencijos mąstymo apskritai) turinį. Entelechija be šio implicitinio jos turinio prisiminimo faktiškai tolygi vadinamajam *Ge-stell*.

ĮVADAS

Šiame straipsnyje aptariama *ἐντελέχεια* ir *τέλος* reikšmė Aristotelio filosofijoje, kaip ji atkuriama ir perimama Heideggerio fenomenologijoje ir būties įkalbinime. Parodoma, kad *Būties ir laiko* ontologinis karkasas gimė kaip šios reikšmės fundamentali eksplikacija. Svarbu, kad ši eksplikacija apėmė ne tik įprastesnės Aristotelio terminijos supratimo destrukciją, bet ir pačios Vakarų bei modernybės ontologijos destrukciją – ypač mechanistinės-deterministinės kauzalumo ontologijos. Pasirodo, kauzalumo ontologija taip pat yra aristoteliška-graikiška: remiasi graikiškąja prezencijos atvertimi. Aristotelio filosofijoje šioji prezencija aptinkama kaip tik *entelechijos* (ἐντελέχεια) vardu. Būtent todėl taip reikšminga eksplikuoti *ἐντελέχεια*, t. y. parodyti šią prezenciją kaip (ekstatiškai) temporalinę. Dar sekančiu žingsniu *ἐντελέχεια* atrandama kaip iš tiesų reiškianti būties išslaptinimą. Tad, viena, kauzalumo ontologija imploduoja į išslaptinimo ontologiją. Antra, *τέλος* reikšmė tampa neatsiejama nuo pasaulio pasauliškumo (kaip būties išslaptinimo). Negatyvia prasme *τέλος* atsiejama tiek nuo determinizmo, tiek nuo finalizmo, tiek nuo jam svetimų (nors ir tapusių kone įprastinėmis) redukcijos į sąmoningą planavimą ar manipuliavimą konotacijų.

Straipsnyje „scholastiškai“ atskleidžiamos tekstinės sąsajos tarp Heideggerio tekstų, skirtų fenomenologinei Aristotelio interpretacijai, *Būties ir laiko* reikmens bei temporalumo analizių ir vėlyvosios kalbėsenos, parodant būties mąstymą esant *ἐντελέχεια* bei *τέλος* mąstymą. Kaip viena iš svarbių „tarpininkių“ tarp Heideggerio ir Aristotelio minčių pristatoma Leibnizo monadologija. Svarbią vietą užima *ἐντελέχεια* mąstymas Leibnizo monadologijoje ir jos perėmimas formuojantis (anksčiau neapmąstytam) pasaulio pasauliškumo atvėrimui.

Publikacijoje *Atstumas, artumas, beatstumė (M. Heideggeris)* (Stasiulis 2025) rašoma, kad *τέλος* esinį apriboja tam tikra sritimi, tačiau tai jau savaime numano kaip sutelktasis ketvertas (*Geviert*) vėliau eksplikuojamą pasaulį. Šiame straipsnyje išsamiau aptariamas paviršesnis sluoksnis – pačios *τέλος* reikšmės atsiėmimas, pradedant ankstyvaisiais Aristotelio fenomenologiniais skaitymais, per tai suformuojant *Būties ir laiko* egzistencialinę struktūrą ir vėliau – „kitą“ kalbą.

ARISTOTELIŠKOSIOS ONTOLOGIJOS REIKŠMĖS ATSIĖMIMAS (*WIEDERHOLUNG*)

Kertinę vietą Heideggerio mąstysenoje užima (*būties*) *išslaptinimas*. Jis atitinka kertinį, arba pirminį, *δύναμις* ir *ἐντελέχεια* (*ἐνέργεια*) santykį Aristotelio teks-

tuose. Šiuose *δύναμις* ir *ἐντελέχεια* (*ἐνέργεια*) yra ne „kat-egorijos“, bet pamatiškesnės už jas. Jos įkalbina *ergon* (darbo, dirbinio) atvertį, tad jų reikšmę Heideggeris atsiima (*wiederholen*) per *Zeug* (reikmens) analizę. Jau čia pažymėtina, kad šiais Aristotelio terminais aprašomas buvimas kaip judantis (*κίνησις*). Toks buvimas apima tiek judėjimą, tiek rimtį – pastaroji (irgi) yra esmingai judančio buvimo modusas. Šitaip jau *Zeug* analizė numato būties temporalumą, kuris *Būties ir laiko* tekste išryškėja tik sekančioje dalyje.

Zeug atvertį apibūdinantys terminai – *iš-ko*, *tam-kad* ir *dėl-ko* – atitinka *ὕλη*, *εἶδος* ir *τέλος*, t. y. tris aristoteliškąsias priežastis (*αἰτία*). Svarbu, jog *causa efficiens*, tapusios moderniojo kauzalumo atverties konceptualiniu pagrindu, atitikmens Heideggerio terminijoje nėra, ir jis atkreipia dėmesį, kad Aristotelio tekstuose atitinkamas graikiškas pavadinimas nėra vartojamas (Heidegeris 1992a: 221), ji Aristotelio teorijai apskritai nėra „žinoma“. „Ketvirtoji“ joje yra tiesiog amatininkas, kuris dirbdamas / gamindamas dirbinį sutelkia minėtąsias tris priežastis. Galima pastebėti, kad haidegeriškajame šios atverties atsiėmime amatininką atitinka pats *Dasein*, vėliau – pati būtis arba kertinis *Dasein* ir būties (pra)santykis, t. y. pasaulis.

Būties ir laiko pirmojoje dalyje per reikmens analizę atsiimama pirminė aristoteliškosios ontologijos reikšmė, o antrojoje ši atsiimta terminija išverčiama į temporalumo bei laiko ekstazių kalbą. Aristotelio trys *αἰτία* atitinka tris laiko ekstazes: *τέλος* – ateitiškumas, *ὕλη* – praeitiškumas, *εἶδος* – dabartiškumas. Pirmojoje dalyje rašoma (Heidegger 2006: 70), kad gaminamasis reikmuo, be minėtų trijų jį apibūdinančių terminų (*iš-ko*, *tam-kad*, *dėl-ko*), nurodo ir *naudotoją*, o vėlyvojo etapo pranešime *Technikos klausimas* šis ketvirtasis yra amatininkas, *δημιουργός*. Tad struktūriškai ši „ketvirtoji priežastis“ atitinka tai, kas sutelkia tris laiko ekstazes į vienį. Šis telkiantis vaidmuo *Būtyje ir laike* tenka transcendentaliniam subjektui, perinterpretuotam kaip *Dasein*, o po *Kehre* transcendentalinė terminija pakinta į būtį (*Ereignis*) sakančią, vadinamąjį *kitą* mąstymą atitinkančią kalbą.

Tad galima teigti, kad Heideggerio analizėje paeiliui atliekamas trijų lygmenų aristoteliškosios ontologijos reikšmės atsiėmimas: 1) per *Zeug* analizę, tuomet 2) per *Zeug* analizės numatomą temporalumo išryškinimą, tuomet 3) per transcendentalinės prieigos atsisakymą ir temporalumo bei pasauliškumo reikšmės atgavimą *kita* kalba, atsiimant ne tik ar jau nebe tiek Aristotelio ontologijos struktūrą, kiek jos numanomą ikisokratiškąjį pirminį būties sakymą.

Toliau pateikiame detalesnę Heideggerio tekstų analizę, siekdami parodyti, kad jo ekstatiškojo laiko ontologija sukuriama, fenomenologiškai-hermeneutiškai atkuriant aristotelinę (graikiškąją) ontologiją.

BUVIMO-PASAULYJE SĄRYŠINGUMAS ARISTOTELIO ONTOLOGIJOS TERMINIJOJE

Reikmenų sąryšingumo visuma nurodo į „Dasein galėjimą-būti (*Seinkönnen*), dėl kurio egzistuoja pasirūpinimas (*Besorgen*) kaip rūpestis (*Sorge*)“ (Heideg-

ger 2006: 359). Pats *Dasein* esąs pirmasis *dėl-ko*, kuris pats nėra reikmenų tarpusavio sąryšių susiklostymo (*Bewandtnis*) dalis, bet į kurį nurodo šio susiklostymo visuma (Heidegger 2006: 84).

Dasein intenduojamo būties išslaptinimo, kaip reikmeniško susiklostymo visumos, struktūra yra fenomenologiškai-hermeneutiškai atsiimta Aristotelio *δύναμις-ἐνέργεια* struktūra.

Būtyje ir laike vartojami galėjimo-būti (*Seinkönnen*) ir galimybės (*Möglichkeit*) terminai žymį aristoteliškąją *δύναμις* („potenciją“). Dinamiškas (temporališkas) *οὐσία* / prezencijos (*Dasein*) supratimas reiškia, jog turi būti pagaunamas ne tik dalykas (*Sache*) – jo „kas“, bet ir jo „kaip“ (*das Wie*) – jo buvimo būdas (Heidegger 1993: 329). Sugrįžti prie pačių dalykų Heideggerio fenomenologijoje reiškia sugrįžti ne tik prie jų „kas“, bet ir prie jų „kaip“.

Taip atsiimama pirminė filosofinė *οὐσία* reikšmė, kuri graikų mąstyme esanti priklausoma nuo kasdienės reikšmės. Kasdiene reikšme *οὐσία* reiškia „galėjimo / galios / turto (*Vermögen*), turimos, valdomos nuosavybės (*Besitz*), ūkio (*Anwesen*) ir t. t. pobūdžio esinį“ (ten pat, p. 26). Esminga tai, kad čia nusakomas „ne tik esinys, bet esinys savajame būties *kaip*“ (ten pat, p. 26): „*οὐσία* pirmiausia žymi ne esinį, bet šio esinio būties *kaip*, o taip kartu turimas omenyje ir apibrėžtas esinys“ (ten pat, p. 27). „Kaip“ Heideggerio tekstuose yra graikiškojo *εὖ* vertimas; juo žymimas ne bet koks buvimo būdas, bet (*panašiai kaip Leibnizo filosofijoje*) (link savo esmės) nukreiptas buvimas.

Heideggeris pabrėžia tikrąją *δύναμις* prasmę, kuri pasimetė, išvertus šį terminą lotynų kalbos žodžiu „possibilitas“: *δύναμις* yra esmingai susijusi su *ἐνέργεια*, arba *ἐντελέχεια*: „Δύναμις nereiškia „galimas“ – tai, kas apskritai tiesiog gali būti (*da sein kann*). *Δύναμις jau yra ἐντελεχείᾳ ὄν*, t. y. jau esinčiojo (*Daseienden*) apibrėžtis“ (ten pat, p. 300); „ši galimybė nereiškia tuščios sąvokinės – loginės – galimybės, betkokybės (*Beliebigkeit*), [...] bet *δύναμις* yra galimybė, kuri yra apibrėžtai kažkam numatyta, kuri visada savyje neša direktyvą (*Direktion*)“ (Heidegger 1992: 109).

Δύναμις ir *ἐντελέχεια* samprata Heideggerio at-siimama per iš-ko, tam-kad, dėl-ko sąryšingumo analizę. *Ἐντελέχεια* numano *δύναμις*, kurioje esama nuorodos (direktyvos) į *τέλος*. *Τὸ δυνάμει* Aristotelis vadina ir *ὕλη*. Žodis *ὕλη* įprastai verčiamas žodžiu „materija“ („medžiaga“). Bet, kaip aiškina Heideggeris, Aristotelio mąstyme jis nereiškia tiesiog „materialų“. Ši samprata yra veikiau judi, nurodo veikiau galėjimą / gebėjimą (*Vermögen*) arba pritaikytumą kažkam (*Eignung zu*).

Medis gali būti duotas kaip nukirstas medis, medžio kamienas, t. y. sutinkamas kaip turintis tinkamumo-kam (*Dienbarkeit zu*), arba pasiduodamumo-disponavimui (*Verfügbarkeit für*) pobūdį (Heidegger 1993: 300). Mediena gali būti naudojama laivui statyti arba stalui padirbti. Heideggeris pabrėžia, jog šį pobūdį mediena turi *ne* dėl mano suvokimo – ne todėl, kad, kaip skatintų manyti pokarteziškasis mąstymo būdas, mano suvokimas jai primeta ar priskiria tokį pobūdį. Tai esąs *jos pačios buvimo būdas* (*die Weise seines Seins*). *Būtyje ir laike* šis teiginys atkartojamas kitais žodžiais: parankiškumas yra savarankiškas pirma-

pradis esinio buvimo būdas, niekaip neišvedamas iš priešrankiškojo buvimo. Heideggeris nurodo, jog medis, stovintis miške, tai yra medis, suvokiamas ne kaip disponuoti skirta mediena, Aristotelio nusakomas kaip esantis *ἐντελεχείᾳ*, tai yra kaip man („dabar“) prezentuojamas kaip medis. Šis *ἐντελεχείᾳ* medžio buvimo būdo pastatymas greta jo buvimo būdo kaip *δυνάμει ὄν* atitinka priešrankiškumo pastatymą greta parankiškumo *Būtyje ir laike*: priešrankiškumo egzistencialas suprantamas kaip nuoroda į entelechijos, arba prezencijos, sampratą, parankiškumo – į *κίνησις ἀτελής* (prie šios dar sugrįšime vėlesniame poskyryje).

Medžiaga dirbtuvėje yra pritaikyta stalui. Bet pritaikyta stalui yra ne medžiaga apskritai, bet šita atrinktoji ir supjautoji medžiaga, o patį šį atrinkimą ir išpjovimą, t. y. pritaikomumo pobūdį, apibrėžia *to, kas turi būti pagaminta*, gaminimas (*„Herstellung“ des „Herzustellenden“*) (Heidegger 1979: 281).

Heideggeris nurodo, kad graikiškai mąstomas „gaminimas“ (*ποίησις*) suprastinas analogiškai vokiškajam *„herstellen“*: „į(her)-statyti esiman kaip šitaip ir šitaip išrodantį (*Aussehend*), gatavą (*Fertig*)“ (ten pat, p. 281). *„λη* yra tai, kas pritaikyta bei pavaldu patvarkymui (*das eignungshaft Verfügliche*) (ten pat, p. 281).

Atkreipkite dėmesį, jog disponavimui, naudojimui, (pa)tvarkymui nusakyti Heideggeris vartoja žodį *verfügen* arba jo vedinius. Galima atkreipti dėmesį į tai, jog šis žodis reiškia „leisti potvarkius“, taigi „valdyti“, ir į šios reikšmės sąsają su graikiškuoju *ἀρχή*. Žodis *verfügbar* neatsitiktinai jau *Būtyje ir laike* vartojamas *Dasein* santykiui su reikmeniu, arba gaminiu, nusakyti (Heidegger 2006: 69). Juo, nors dar ir neišreikštai, nurodomas ketvirtasis *αἴτιον* – būtis (nes *Dasein* būdingas išslaptinimas vėliau išryškėja kaip santykyje su *Dasein* vykstantis būties išslaptinimas).

Aristotelio pamatinėse sąvokose teigiama, jog nukirstas medis nėra sutinkamas kaip vien tik daiktas (*Ding*), tai yra kaip vien tik kažkas priešrankiška, pavadinta „medžiu“ (*Holz*). Heideggeris pažymi, kad „mediena“ Aristoteliui yra duota aplinkoje (*das Daseiende der Umwelt*) ir turi *συμφέρον* – to, kas sutelkta, sujungta – pobūdį. Jis paaiškina, jog tai reiškia, kad (kaip ir reikmuo *Būties ir laiko* veikale) ji nurodo nuo kažko į kažką (*verweist etwas auf etwas*) (Heidegger 1993: 300). Todėl šis medžio kamienas, kuris yra *ἐντελεχείᾳ* – „aktualiai“ / prezenciškai, kartu yra ir *δυνάμεί* – „potencialiai“: jis yra susiklostęs nuorodų sąryšingume. Veikale taip pat nurodoma, jog pagamintasis dirbinys, kaip plaktuko *dėl-ko* (*Wozu*) (ἐντελεχείᾳ), „savo ruožtu turi reikmens buvimo būdą“ (Heidegger 2006: 70), tai yra priklauso tam-kad (*δυνάμει*) nuorodų sąryšingumui. *Aristotelio pamatinėse sąvokose* šis – *δυνάμει* – buvimo pobūdis taip pat nurodomas kaip „pirminis, kuriame sutinkamas pasaulis“ (Heidegger 1993: 300). Veikale parankiškasis buvimas taip pat yra pirminis, kuriame sutinkamas pasaulis, o priešrankiškasis buvimas tik išvedamas iš jo.

Vėlyvajame pranešime *Technikos klausimas*, nurodančiame gaminio sampratos pamatiškumą tiek aristoteliškajam, tiek mūsų epochos būties atvėrimui, vėlgi Aristotelio keturi *αἰτία* aprašomi parankiškumo terminais, menančiais *Būtį ir laiką*.

Heideggerio žodžiais, „[s]idabras yra tai, iš ko padaryta taurė. Jis, kaip šitokia medžiaga (*hylē*), yra iš dalies taurės kaltininkas“ (Heidegeris 1992a: 220). Veikale *Būtis ir laikas* dėstoma analogiškai: „[...] gaminimas (*das Herstellen*) pats kaskart yra panaudojimas kažko kažkam (*ein Verwenden von etwas für etwas*). Dirbinyje kartu yra nuoroda į „materialus“ (Heidegger 2006: 70). Gaminimo *iš-ko* reiškia tai, kuo tai buvo iki imant gaminti, tai yra praeitiškumą.

Pirminis laiko fenomenas, anot veikalo, yra ateitis, todėl Heideggeris ir pranešime sako, jog „visų pirma dėl [dirbinio] kaltas yra trečias dalykas“ (Heidegeris 1992a: 220). „*λη* reiškia praeitį, *εἶδος* reiškia dabartį, o šis trečias, ateitį reiškiantis, dalykas yra *τέλος* (Heideggeris 1992: 220), dėl-ko (*Wo-zu*). *Τέλος* nurodo tai, kuo daiktas bus, kai bus padarytas“, kuo jis tada turės būti (*τὸ τί ἦν εἶναι*); „turintis būti pagamintas dirbinys“ (*das Herzustellende Werk*) (Heidegger 2006: 70) yra įvardijamas kaip *Wo-zu* (ten pat, p. 70).

Praeitis kaip *iš-ko* yra suprantama pagal tai, kam ji naudojama, tai yra per nuorodą į *dėl-ko*, ateitį. Todėl „materialą“, aptardamas Aristotelio *φύσις* sampratą, Heideggeris nusako kaip „tinkamumą“ (*Eignung zu*) (Heidegger 1979: 280). *Būtyje ir laike* taip pat tinkamumas ar netinkamumas nurodomas kaip esminis parankiško daikto bruožas: „Parankiškam daiktui (*Zuhandenes*) [...] būdingas tinkamumas arba netinkamumas“ (Heidegger 2006: 83). Kaip tinkamumas tam, kuo tas daiktas „bus, kai bus padarytas“ (Heidegeris 1992a: 220), jis apibrėžtį gauna iš ateities. *Iš-ko* ir *dėl-ko* susietumas reiškia praeities ir ateities ekstatišką susietumą.

„Priešrankiškumo“ terminas gali apibūdinti esinį kaip atskirą, atomizuotą ir būti susijęs su haidegeriškąja nuo graikų laikų ėmusios ryškėti atomizavimo tendencijos kritika. Parankiškumo samprata nurodo esinio, kaip esmingai sąryšingo, sampratą. Nors Aristotelio filosofijoje pabrėžiami paskiri esiniai, haidegeriškasis ikiteorinės Aristotelio filosofijos ištakos tyrimas parodo, jog sąryšingumas (bei laikiškumas) neatsiejamas nuo į paskirybes padalintų (bet neatidalintų) esinių mąstymo.

Dėl sau esminio santykiškumo esinys gali būti kažkam „paskirtas“. Kaip veikale *Būtis ir laikas*, taip ir pranešime *Technikos klausimas* *τέλος* siejamas su apribota „paskirtimi“: „Šis dalykas yra tai, kas taurę iš anksto apriboja šventumo ir aukojimo sritimi. Taip taurė apribojama kaip aukojimo indas“ (Heidegeris 1992a: 220). Pažymėtina, kad *τέλος* reiškia „paskirtį“ tame „visumos“, tarpusavio-sąryšingumo „kontekste“. *Τέλος* nėra išvedamas iš paskirojo esinio „kaip tokio“. Jis yra paskirojo esinio *vieta* šiame sąryšingumo susiklostyme. Tai, kokią svarbią vietą užima sąryšingumas, parodo ir tai, jog *εἶδος* atitinka būtent *tam-kad* (*Um-zu*).

Dėl to vėliau *τέλος* analitika išsiplėtoja į esinio (daikto) pasaulio pasauliškume eksplikaciją (Stasiulis 2025: 10–11).

Nors *τέλος* reikšmė veikale atsiimama analizuojant būtent subjekto (*Dasein*) buvimą, atskirkime šių apmąstymų specifiką nuo subjektyvizmo. Tuo tikslu palyginkime ją su kai kuo panašia Dilthey'aus dvasinio pasaulio (*die Geistige Welt*) samprata. Pasak Diltheyaus, „tiek, kiek [patyriminio sąryšio] dalys struk-

tūriškai susijusios, kad susietų paskatų patenkinimą bei laimę ir atmestų kentėjimą, vadiname šį sąryšį tikslingu. Tik psichinėje struktūroje iš pat pradžių yra duotas tikslingumo pobūdis, ir kai priskiriame šįjį organizmui ar pasauliui, ši sąvoka tik pernešama iš vidinės išgyvenamos patirties. Kiekvienas dalių santykis su visuma įgauna tikslingumo pobūdį iš vertės, kuri jame realizuojama. Ši vertė patiriama tik jausmų ir paskatų gyvenime“ (Dilthey, cituojama iš: Makkreel 2020).

Heideggeris dar *Būtyje ir laike* taip pat sieja „tikslingumą“ su struktūriniu sąryšingumu, bet, pristatydamas savąją sąryšingumo sampratą, nepriima mąstymo „vertėmis“, nes pačios vertės ontologinis statusas esąs neaiškus (Heidegger 2006: 68). Heideggerio veikale pateikiamas gilesnis paties šias vertes teikiančio subjekto apmąstymas. Šiame apmąstyme „subjektas“ yra buvimas-pasaulyje ir tampa būties fenomeniškumo lauku – *Dasein*, kuriame pati subjekto ir objekto ar vidaus ir išorės skirtis neprasminga. Tai leidžia tokį *τέλος* apmąstymą, kuris jo negrindžia (vien) subjektyvia psichine struktūra. Haidegeriškoji kiekvienam būties atvėrimui transcendentalios būsenos (*Befindlichkeit*) („jausmo“, nuotaikos) – Dilthey'aus psichinės struktūros atitikmens – samprata yra nediltėjiška ir skleidžiasi anapus šios vidaus ir išorės perskyros: „Nuotaika *(Stimmung)* yra kaskart jau atvėrusi pasaulį kaip visą ir tai ji pirmiausia daro galimą nukreiptumą į (*Sichrichten auf*)... Nėra taip, kad buvimas-nusiteikus pirmiausia turi santykį su tuo, kas psichiška (*Seelisches*), jis nėra jokia būsena viduje, kuri paskui mįslingu būdu išnyra lauk ir palieka žymę ant daiktų ir asmenų. [...] [Būsena] yra pasaulio, buvimo-kartu-Da (*Mitdasein*) ir egzistencijos *vienodai pirmapradžio atvėrimo* pamatinis būdas, kadangi šis atvėrimas esmiškai yra buvimas-pasaulyje“ (Heidegger 2006: 137).

Heideggerio mąstymas, nurodantis į Aristotelio filosofiją, kreipia mus anapus diltėjiškosios gamtos mokslų ir dvasios mokslų skirties, nurodančios karteziškąją objekto ir subjekto perskyrą.

Tokia skirtis būtų visai neprasminga Leibnizo monadologijoje, kurioje monados supratimas remiasi žmogaus (savojo) *ego* patirtimi (pgl. Lodge 2015: 1175).

Pereinant prie kito poskyrio, galima paminėti, kad šių tam tikra sritimi apribotų ir atitinkamai užbaigtų esinių (cituotame *Technikos klausimo* pranešimo paragrafe – „taurių“), eidų, tarpusavio sąryšingumo samprata mena Leibnizo monadų tarpusavio susietumo sampratą. Jų visumos vienis sudaro „sistemą“. Bet Heideggeris atriboja šią sistemos sampratą nuo karteziškajai paradigmai esmingo sistemos supratimo. Filosofas pabrėžia, jog šio *judančio* vienio sistemą reikia suprasti ne kaip „sutvarkymo schemą, kurią mąstytojas turi galvoje“ (Heidegger 1997: 453) ir bet kada gali pavaizduoti, bet „[s]istema, *σύστασις*, yra to, kas tikra, tikrovės (*Wirklichkeit der Wirklichen*) esmingoji sandara (*Gefüge*)“ (ten pat, p. 453). Čia mąstytojas vartoja žodį *Gefüge*, giminingą ir žodžiui *Fuge*, kurie reiškia struktūrą, bet ne mechanistine šio žodžio prasme. Svarbu, kad čia pateikiama ne mechanistinei (pagrečiui) oponuojanti struktūros samprata, o pamatiškesnė nei pastaroji.

ENTELECHIJA MONADOLOGIJOS REINTERPRETACIJOJE

Aristotelio minties pasirodymai Heideggerio vokiškųjų pirmtakų filosofijose tampa Heideggerio būties mąstymo dialogo partneriais, o šios filosofijos – „tarpininkais“ tarp stagiriečio lemtingojo mąstymo ir haidegeriškosios ontologijos. Vienas svarbiausių tokių „tarpininkų“ – Leibnizo monadologija (monadą galima laikyti entelechijos, tad *τέλος*, interpretacija, reaguojant ir į kartezišką erdvės ontologiją). Heideggerio minčiai svarbu, kad Leibnizo ontologijoje monada yra ne statiška, o pasižyminti *appetitio* (veržimusi) ir apibūdinama žodžiu *existerie-ndum* (turinti dinaminę kryptį egzistuoti, besiveržianti), – šį apibūdinimą Heideggeris sieja su ateitiškumu (*τέλος*).

Šitokia Leibnizo ontologija susiformavo taip pat jam perimant Aristotelio entelechijos ontologiją.

Heideggerio reikmens analizė ir Aristotelio priežastingumo ontologijos atsiėmimas kartu numano ir moderniojo kauzalumo kritiką. Pastaroji buvo būdinga dar Spinozai oponavusiai Leibnizo filosofijai. Anot Leibnizo, aktuali įvykių seka yra nuspręsta *tik po to*, kai Dievas laisvai nusprendžia aktualizuoti tą variantą, kuris atneš daugiausia galimo gero, tobulumo (Wolfe 2008: 12). Todėl esama kitų galimybių, o kuri bus aktualizuota, lemia svariausias pagrindas, vadinamas pakankamu pagrindu (pakankamo pagrindo principas). Iš pagrindo kyla būtinumas, bet pats pagrindas nėra grindžiamas pagrindu ir yra siejamas su iki būtinumo (aktualumo) esančiomis galimybėmis. Todėl Leibnizui, be aktualių (aktualizuotų pasaulyje) esmių (monadų), esama ir galimų, bet neaktualizuotų esmių, ir visos aktualizuotos bei neaktualizuotos esmės kartu „amžinybėje“ yra Dievo pasirinkimo pagal pakankamą pagrindą galimybės.

Esminis struktūrinis momentas čia tas, kad esama ne jau duoto aktualumo, o *aktualizavimo*, kaip pasirinkimo pagal pakankamą pagrindą tarp galimybių.

Pasauliui ar esiniams fundamentaliai būdingas veržimasis, *appetitio*, tad ir laikiškumas.

Praeitame skyriuje sakėme, kad *Dasein* rūpestis – atsi-imant *dunamis* ir *entelecheia* santykį – reiškia ne *bet kokį* buvimo būdą, o nukreiptumą į tai, kam jis apibrėžtai numatytas. Ar tai reiškia, kad jo buvimas yra iš anksto sumanyto plano laikymasis ir jo įgyvendinimas? Tokios sampratos laikytis ragintų deterministinis-mechanistinis supratimas, kildinamas dar iš graikiškosios esmės apibrėžties (*οὐσία* kaip *τὸ τί ἦν εἶναι*) kaip prezencijos, kurio bene ryškiausias atstovas yra Spinoza, nepriimantis neaktualizuotos galimybės buvimo. Heideggerio filosofijoje nukreiptumas suprantamas kitaip. *Dasein*, būdamas „įmestas į užmetimo buvimo būdą“ (Heidegger 2006: 145), savo buvimo būdu „kaskart jau yra save užmetęs ir, kol yra, yra užmesdamas“ (ten pat, p. 145). Įmestis reiškia praeitiškumą; užmestis – ateitiškumą. *Dasein* buvimo būdas yra „užmetantis“ (ateitiškas, teliškas), bet, kaip nurodoma, tai „neturi nieko bendra su sumanyto plano laikymusi“ (ten pat, p. 145). Aristoteliškasis *τέλος*, kurio pirminės reikšmės atsiėmimu užsiimama *Būtyje ir*

laike, taip pat nereiškiąs „tikslo“ ar „siekio“, siejamo konsekventiškai su padariniais arba iš anksto numatyto plano įgyvendinimu.

Aktualistinė (Spinozos ar kitų) *οὐσία* samprata kyla iš graikiškojo prezencijos mąstymo – būtent jį Heideggeris destruktuoja ir atsi-ima, parodydamas jame glūdintį būties išslaptinimo (*es gibt*) momentą, o šį haidegeriškąjį būties ir esinio (esinčiojo) skirtumo (bet susietumo) parodymo judesį atitinka aristoteliškasis *δύναμις* ir *ἐνέργεια* skirtumo (bei susietumo) parodymo judesys. Kaip tik šis struktūrinis pokytis ir leidžia *Dasein* užmestį suvokti ne kaip aktualaus plano programišką įgyvendinimą, bet kaip buvimą-galimybėje, galėjimą-būti. Esimas skleidžiasi ne kaip iš anksto parašytos pro-gramos laikymasis, o kaip galimybių „pertekliaus (*Überschwung*) ir netekimo (*Entzug*) vienovė“ (Heidegger 1965: 51).

Perimant šį struktūrinį momentą, Heideggerio filosofijoje esmė – *ἐντελέχεια*, *ἐνέργεια*, *εἶδος*, *μορφή* – suprantama ne statiškai, o kaip buvimas-pakeliui (*Unterwegs-sein*). Teze, jog galimybė (*Möglichkeit*) yra aukščiau, nei tikrovė (*Wirklichkeit*), („potencialumas“ aukščiau už „aktualumą“), perimama (ir pasauliškai eksplikuojama) Leibnizo filosofija. Bet, negana to, ji, anot Heideggerio, atveria ir autentišką Platono filosofijos prasmę. Tai, jog Platonas įvardija eidų *būtį* kaip *ἕξις* (ikiaktualizuotą turėjimą) (Heidegger 1965: 41), reiškia, kad ir Platonui eidas reiškia ne aktualumą *à la* Spinoza, bet buvimą-pakeliui.

Buvimo-pakeliui samprata atsi-ima ir (ankstesniame skyriuje nurodytą) Aristotelio *κίνησις ἀτελής* atvertį. Tai, jog *κίνησις* suprantamas kaip *ἐνέργεια*, reiškia, kad *κίνησις* graikų suprantamas kaip apibrėžtas prezencijos (*Gegenwärtigsein*) būdas (Heidegger 1993: 327). *Κίνησις* apibrėžiamas kaip *ἀτελής*, o tai reiškia kaip turintis nepabaigtumo (*das „nicht zu Ende“*) pobūdį (ten pat, p. 321). Tokį dirbinio buvimą-pakeliui link pabaigtumo Heideggeris ir vadina galėjimu-būti (*Seinkönnen*). Galinti-būti (*Seinkönnende*) yra medžiaga (Holz, *ὕλη*), kuri guli dirbtuvėje ir yra apdirbama (*iš* jos kažkas gaminama). Kaip apdirbama ir kiek ji dar nepabaigta ir nesilaiko savajame pabaigtume (τέλος), ji yra *δυνάμει ὄν*. Ji yra *δυνατόν* dėka to, kad yra apdirbama (*in Arbeit ist*), kitaip sakant, *ἐνέργεια* dėka. Šią aristoteliškąją dinamiką Heideggeris apibūdina taip: „Buvimas-galimybėje (*das In-der-Möglichkeit-Sein*) buvime-apdirbamam (*In-Arbeit-Sein*) ateina link savo pabaigos (*Ende*), tad iš tiesų yra tai, kas yra – galėjimas-būti (*Seinkönnen*)“ (ten pat, p. 321). Taigi ši Aristotelio samprata reiškia ne τέλος neturintį buvimą judančiam, bet buvimą judančiam, kuris dar nėra *ἐντελεχείᾳ* („aktualiai“, „jau“ pasiekęs pabaigą), bet yra buvimas-galimybėje.

Heideggerio filosofijoje τέλος atribojama nuo paviršutiniškos finalizmo sampratos: „šis žodis [τέλος] pernelyg skubotai buvo verčiamas kaip „tikslas“, „siekimas“ ir todėl interpretuojamas neteisingai“ (Heidegeris 1992a: 220). Leibniziškajam „finalizmui“ būtų galima prikišti, kad jis tėra išvirkščias deterministinis mechanicizmas, nes ir šiuo atveju viskas tarsi jau „duota iš anksto“ (plg. Bergson 2004: 55). Tačiau Heideggeris pabrėžia, jog aristoteliškąjį „potencijos aktualizavimą“ reikia suvokti ne kaip išankstinio jau žinomo plano įgyvendinimą, bet kaip buvimą-pakeliui: buvimas

judančiam, arba darbas, yra „spontaniškas“, o ne to, kas iš anksto parašyta (*programma*), paleidimas.

„Esmė“ pograikiškoje ontologijoje suprantama kaip „amžina“. Heideggerio atsiimamame graikiškajame mąstyme „amžinybė“ pasirodo kaip ekstatiškai laikiškas graikiškasis *ἀεί*. Jo būties *ir* laiko, arba buvimo judančiam, paslaptis negali būti apsakyta jokiu deterministiniu ar finalistiniu įvaizdžiu. Pagaliau *τέλος* pirminis reikšmės šaltinis gali būti suvoktas tik ekstatiškai, arba apo-fatiškai (galima būtų nurodyti Šliogerio Esmo žaibo aprašymą (Šliogeris 2005: 462); taip pat žr. Stasiulis 2026).

Heideggeriui *Dasein* atsiveria – *taip, kaip ir Leibnizui* – kaip situacijos (galimybės). Tad haidegeriškojoje *τέλος* sampratoje nekalbama nei apie tai, ką galima įvardyti kaip (mechanistinį) determinuotumą „iš nugaros“ – iš praeities, nei apie (finalistinį) determinuotumą „iš priekio“ – iš ateities (Bergson 2004: 55). Heideggerio filosofijoje laikiškumas ir laisvė yra tikri.

Laisvės, taip sakant, negalima atsisakyti. Bet sykiu ji pasirodo slaptingai susieta su būtinumu, įšaknyta būtyje.

Haidegeriškoji laisvės ir būtinumo *vienovė* yra ateities ir praeities bei „aktyvumo“ (*ἔργον*, *τέλος*) ir „pasyvumo“ (*πάθος*, *χάος*) (plg. Stasiulis 2024) *vienovė*.

Kaip tik taip Heideggerio mąstyme pristatoma aristoteliškoji *δύναμις* (*Möglichkeit*) ir *ἐνέργεια* (*Wirklichkeit*) samprata, kurioje patį priežasties ir padarinio santykį kildina fundamentalesnis santykis tarp paslėpties ir nepaslėpties (Heidegger 1990: 83).

IŠVADOS

Τέλος nereiškia *causa finalis*. Jis apskritai nėra susijęs su „kauzalumu“. Veikiau pats priežastingumas yra būties išslaptinimo išvestinė. Priežastingumas yra kitas buvimo judančiam vardas. „Buvimą judančiam“ Heideggeris eksplikuos kaip pasaulio pasauliškumą ir per daiktą bei artumo–tolumo sąžaidį (Stasiulis 2025). Tad *τέλος* reikšmę būtų galima sieti su haigeriškąja *artumo* reikšme.

Negatyvia prasme *τέλος* pirminės reikšmės apmąstymas atima pagrindą ne tik mechanistinio kauzalumo ontologijai, bet ir porą su juo (kaip oponentu) sudarančiam spontaniškumo supratimui. Kauzalumo ir spontaniškumo opozicinė pora tiesiog patiria destrukciją. *Τέλος* veikiau pasirodo kaip laisvas judėjimas tam tikrame ontologiniame ritmiškume (būties sistemiškume).

Literatūra

Bergson H. 2004. *Kūrybinė evoliucija*. Vert. P. Račius. Vilnius: Margi raštai.

Heidegeris M. 1992. Technikos klausimas. Vert. A. Šliogeris, *Martynas Heidegeris. Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis.

Heidegeris M. 1992a. Tapatybės tezė, *Martynas Heidegeris. Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis.

Heidegger M. 1965. *Vom Wesen des Grundes*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.

Heidegger M. 1979. Vom Wesen und Begriff der Φύσις. Aristoteles, *Physik* B, 1 (1939), *Martin Heidegger. Gesamtausgabe*. I. Abteilung: Veröffentlichte Schriften 1917–1970. Bd. 9: *Wegmarken*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.

Heidegger M. 1990. *Aristoteles, Metaphysik* Θ 1–3, *Von Wesen und Wirklichkeit der Kraft*, *Martin Heidegger. Gesamtausgabe*. II. Abteilung: Vorlesungen 1923–1944. Bd. 33: *Aristoteles, Metaphysik* Θ 1–5, *Von Wesen und Wirklichkeit der Kraft*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.

Heidegger M. 1992. *Platon: Sophistes*, *Martin Heidegger. Gesamtausgabe*. II. Abteilung: Vorlesungen 1919–1944. Bd. 19: *Platon: Sophistes*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.

Heidegger M. 1993. *Die Grundbegriffe der antiken Philosophie*, *Martin Heidegger. Gesamtausgabe*. II. Abteilung: Vorlesungen 1919–1944. Bd. 22: *Die Grundbegriffe der antiken Philosophie*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.

Heidegger M. 1997. *Die Erinnerung in die Metaphysik*, *Martin Heidegger. Gesamtausgabe*. I. Abteilung: Veröffentlichte Schriften 1910–1976. Bd. 6.2: *Nietzsche*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.

Heidegger M. 2006. *Sein und Zeit*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Lodge P. 2015. Heidegger on the Being of Monads: Lessons in Leibniz and in the Practice of Reading the History of Philosophy, *British Journal for the History of Philosophy* 23 (6): 1169–1191.

Makkreel R. A. 2020. Wilhelm Dilthey. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Prieinamas internete: https://plato.stanford.edu/entries/dilthey/.

Stasiulis N. 2024. Faidro kalba Platono „Puotoje“: „khaos“ ir „erōs“, *Logos-Vilnius* 121: 36–46.

Stasiulis N. 2025. Atstumas, artumas, beatstumė (M. Heideggeris), *Logos-Vilnius* 122: 6–16.

Stasiulis N. 2026. Thingly Dionysus: Kosmos in the Photosophy, or “Lithuanian Pondering”, of Arvydas Šliogeris, *Studies in Eastern European Thought* (spaudoje).

Šliogeris A. 2005. *Niekis ir Esmas*. T II: *Pakeliui į Esmą*. Vilnius: Apostrofa.

Wolfe R. 2008. Substance, Causation and Free Will in Spinoza and Leibniz, *Arché* 2 (1). Prieinamas internete: http://www.bu.edu/arche/2/wolfe.pdf.